

Etsen als Rembrandt
voor groep 7 & 8 PO
&
alle klassen vmbo-t, havo, vwo

Docentenhandleiding

TEYLERS MUSEUM
Spaarne 16
2011 CH Haarlem

+31 (0) 23 516 09 60
info@teylersmuseum.nl
www.teylersmuseum.nl

KvK nr. 4122 3485

Inhoud

1	Inleiding	3
2	Educatief programma <i>Etsen als Rembrandt</i>	3
	a. Leerdoelen	3
	b. Doelgroepen	4
	c. Tijd	4
	d. Indeling programma	4
	e. Kosten	4
	f. Reservering & begeleiding	4
	g. Praktische informatie	4
3	Vorbereidende les	5
	a. Leerdoelen	5
	b. Tijd	5
	c. LessonUp	5
	d. Noodzakelijke opdracht: tekening van 10 x 15 cm	5
	i. Inspirerende websites	6
4	Museumbezoek	6
	a. Organisatie in het museum	6
	b. Etsworkshop	6
	c. Actieve rondleiding	7
5	Bijlagen	8
	i. Achtergrondinformatie over etsen	8
	ii. Tussendoelen (Tule's) per kerndoel, passend bij Rembrandt	10
	iii. Kader 10 x 15 cm: voorbereidende tekening	11

1 Inleiding

Teylers Museum bezit een fantastische collectie Rembrandts: bijna al zijn etsen (265 stuks) en 10 tekeningen. Het wil heel graag leerlingen van zowel het Basisonderwijs als het Voortgezet Onderwijs (CKV en de Kunstvakken) de ervaring meegeven hoe mooi de etsen van Rembrandt zijn, hoe knap hij ze gemaakt heeft, en hoe leuk het is om het zelf te doen.

Daarom is een educatief programma ontworpen waarin leerlingen kennis maken met Rembrandt, zijn leven en zijn etsen, maar vooral ook zelf een ets (droge naald) maken à la Rembrandt. Leerlingen gaan naar huis met een echte etsplaat en (een aantal afdrukken van) hun eigen ets!

2 Educatief programma *Etsen als Rembrandt*

Tijdens de rondleiding komen de leerlingen in de 'geheime' bibliotheek van het museum, waar etsen voor ze klaarliggen. Het zijn geen etsen die door Rembrandt zelf zijn afgedrukt, maar door het Rembrandthuis gemaakt naar voorbeelden van Rembrandt. Ook bekijken ze facsimile's (hele goede kopieën) van etsen om meer te weten te komen over etstechniek. En tenslotte gaan ze in de workshopruimte hun voorbereide schets met een droge naald in een kunststof plaat krassen, deze insmeren met inkt en met een pers afdrukken op papier.

Noodzakelijke voorbereiding!

Om zoveel mogelijk tijd te hebben voor de etstechniek (het krassen, ininkten, afslaan, afdrukken en eventueel een 'tweede staat' maken), is het noodzakelijk om de leerlingen van te voren een tekening te laten maken van 10 x 15 cm, die ze gebruiken als basis voor de ets. Deze tekening mag staand of liggend zijn: allebei is mogelijk. Zie **Bijlage III voor een kader in de juiste maat. Deze kun je uitprinten voor je leerlingen.**

a. Leerdoelen

Tijdens de rondleiding leren de leerlingen:

- wie de kunstenaar Rembrandt van Rijn was (aansluiting bij de canon van Nederland en 'Tijd van Regenten en Vorsten').
- iets over de drie belangrijkste etstechnieken: de droge naald, burijn (graveertechniek) en etstechniek.
- wat de rol van de ets is geweest binnen het werk van Rembrandt (functie van de ets).
- verbanden en verschillen te zien tussen de mediacultuur in de 17e eeuw en de mediacultuur nu.
- welke invloed de ets heeft gehad op de schilderkunst in latere periodes.
- het historische verhaal te koppelen aan hun eigen belevingswereld, associaties en ervaringen.

Tijdens de workshop doen leerlingen ervaring op met:

- je mening geven over het werk van kunstenaars,
- respect en waardering tonen voor het werk en de zienswijze van anderen,
- de techniek van een droge naaldets.

De diepgang van deze onderwerpen verschilt per klas: een rondleiding voor de basisschool duurt korter en heeft een ander niveau dan de rondleiding voor het middelbaar onderwijs.

Voor het basisonderwijs geldt dat deze onderwerpen aansluiten bij de Tussenleerdoelen ('Tule's') van kerndoel 53 t/m 56. In **Bijlage II** staat een nadere toelichting hierop.

b. Doelgroepen

Het educatieve programma is bedoeld voor leerlingen uit groep 7 en 8 van het Primair Onderwijs, en alle klassen vmbo-t, havo en vwo in het kader van Tekenen, Beeldende vorming, Kunstvakken en CKV.

c. Tijd

Voor het Basisonderwijs duurt het programma in het museum 1,5 uur en voor het Voortgezet Onderwijs 2 uur. De voorbereidende les duurt in beide gevallen ca. 1 lesuur.

d. Indeling programma

Het programma valt uiteen in twee delen:

- 1 Voorbereidende les op school (noodzakelijk) (ca. 1 lesuur)
- 2 Museumbezoek (1,5 uur / 2 uur):
 - a. rondleiding (45 min / 60 min)
 - b. workshop *Etsen als Rembrandt* (45 min / 60 min)

Het museumbezoek geschiedt onder leiding van een rondleider. Het museum verwacht dat er vanuit school minimaal 2 begeleiders aanwezig zijn bij de groep.

De workshop vindt plaats in een aparte ruimte en wordt gegeven door een ervaren workshopdocent.

e. Kosten

Check voor de actuele prijzen onze website www.teylersmuseum.nl.

De toegang voor de begeleiders is gratis.

De cultuurkaart (Voortgezet Onderwijs) is geldig van 1 november t/m 30 september. Een bezoek dient per factuur of weborder te worden betaald en het museum heeft daarvoor de naam van de kaarthouder en het nummer van de kaart nodig.

f. Reservering & begeleiding

Een bezoek dient van te voren gereserveerd te worden. Neem hiervoor contact op met de afdeling Publiekszaken: T 023 5160972 of reserveringen@teylersmuseum.nl. Of vul het aanmeldformulier in op onze website: www.teylersmuseum.nl.

Het museum verwacht dat per 15 leerlingen minstens één begeleidende leerkracht aanwezig is. Voor een klas met meer dan 15 leerlingen dus minimaal twee begeleiders.

g. Praktische informatie

Je begint het museumbezoek bij de achteringang van het museum:

Nauwe Appelaarsteeg 3 (bereikbaar via de Bakenessergracht of de Damstraat. Fietsen kunnen in enkele rijen tegen de muur van de Philharmonie in de Wijde Appelaarsteeg gezet worden, of op standaard op het plein Philip Frank). De leerlingen worden opgevangen door de rondleider en de workshopdocent.

Het enige dat leerlingen nodig hebben bij het bezoek is hun voorbereide tekening (10 x 15 cm) op basis waarvan ze de ets gaan maken. Verder worden alle benodigde materialen door het museum verschaft.

Jassen en tassen worden in een afsluitbare kast opgeborgen. Er mag geen eten of drinken mee naar binnen genomen worden. Fotograferen mag, maar **zonder flits**.

Aan het eind van het bezoek krijg je een tasje mee met de etsplaatjes en afdrukken.

Let op:

In de workshopruimte zijn etsmaterialen en een schort om de kleren te beschermen. Maar vraag de leerlingen vooral om kleren aan te trekken die vies mogen worden. Ondanks het schort blijft het risico bestaan dat er inkt op de kleren komt!

3 Voorbereidende les

Hieronder bieden we je een mogelijke Lesson Up-les aan over Rembrandt, zijn etstechniek en Teylers Museum. Hij duurt ca. 60 min, inclusief de noodzakelijke tekenopdracht. Maar je kunt natuurlijk ook zelf een les over Rembrandt geven, want er is uitgebreide informatie te vinden op internet. Ook hiervoor geven we een paar tips.

a. Leerdoelen

Leerlingen

- maken een schets op basis waarvan ze in het museum een ets zullen maken
- maken kennis met Rembrandt: zijn leven, tekeningen en etsen,
- worden voorbereid op het museumbezoek

b. Tijd

De les in Lesson Up duurt ca. 60 min, incl. de tekenopdracht: die is in ieder geval noodzakelijk om het museumbezoek tot een succes te maken. Als je alleen de tekenopdracht uitvoert, volstaat een les van ca. 20 min.

c. LessonUp

https://www.lessonup.com/nl/lesson/cYozGCAC2ruaCoj7d?utm_source=app&utm_campaign=shared-lesson-app&utm_content=1712754127521&utm_medium=shared-link

Leerlingen kunnen met hun eigen device meedoen, maar dat hoeft niet. Je kunt hem ook klassikaal geven.

d. Noodzakelijke opdracht: tekening van 10 x 15 cm

Tijdens de workshop in het museum maken de leerlingen een ets. Ze doen dit door met een scherpe ('droge') naald een tekening te krassen in een kunststof plaatje van 10 x 15 cm. Om zoveel mogelijk tijd te hebben voor de etstechniek (het krassen, ininkten, afslaan, afdrukken en eventueel nog een 'tweede staat' maken), is het zeer gewenst om **de leerlingen van te voren een tekening te laten maken van 10 x 15 cm**, die ze gebruiken als basis voor de ets. Deze tekening mag staand of liggend zijn: allebei is mogelijk. In **Bijlage III** vind je een kader op de juiste maat dat je kunt kopiëren en printen.

Leerlingen mogen zich door allerlei voorbeelden laten inspireren voor een dergelijke tekening. Er zijn natuurlijk veel mooie Rembrandtvoorbeelden te vinden op verschillende websites. Hieronder volgt een korte lijst om op het spoor te komen van interessante en passende informatie over Rembrandt, en veel voorbeelden van zijn kunst te zien:

i. Inspirerende websites

<https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/kunstenaars/rembrandt-van-rijn>

Basisonderwijs:

<https://www.canonvannederland.nl/nl/rembrandt>

<https://www.canonvannederland.nl/nl/rembrandt/lessen/vensterles-rembrandt>

<https://www.canonvannederland.nl/nl/vensterplaten/vensterplaat-rembrandt>

<http://www.hetklokhuis.nl/algemeen/Het%20Klokhuis%20maakt%20geschiedenis/Rembrandt+van+Rijn>

<http://www.webkwestie.nl/rembrandt/>

Voortgezet Onderwijs:

<https://www.canonvannederland.nl/nl/rembrandt>

<https://www.canonvannederland.nl/nl/rembrandt/lessen/portretten-van-rembrandt-en-jezelf>

<https://www.rembrandthuis.nl/nl/ontmoet-rembrandt/>

Vergeet niet je leerlingen te vragen om op de dag van het museumbezoek kleren aan te trekken die vies mogen worden, omdat het risico bestaat dat er inkt op hun kleren komt!

4 Museumbezoek: rondleiding en etsen

a. Organisatie in het museum

De groep wordt ontvangen door de rondleider en de workshopdocent bij de achteringang van het museum: **Nauwe Appelaarsteeg 3**. Een groep van meer dan 15 leerlingen wordt in twee subgroepen gesplitst. De ene helft begint in het museum; de andere helft begint met de etsworkshop. Beide groepen krijgen hetzelfde te zien en te doen, maar in een andere volgorde.

Bij de start van het bezoek wordt aandacht geschonken aan de huisregels van het museum:

- Blijf bij elkaar als groep, zodat je niet kunt verdwalen;
- Praat zachtjes, zodat andere bezoekers geen last hebben van de groep;
- Kijk met je ogen, niet met je handen;
- Loop rustig, zodat je niet het risico loopt ergens tegen op te botsen;
- Foto's mogen gemaakt worden, maar alleen zonder flits;
- Eigen eten en drinken mag niet mee het museum in genomen worden. Er is een museumcafé waar eten en drinken gekocht kan worden en genuttigd.

b. Etsworkshop

De workshop begint met een korte uitleg over het etsprocédé en in het bijzonder over de droge naald techniek. Leerlingen gebruiken de tekening die ze in de voorbereidende les hebben gemaakt als voorbeeld. Ze krassen deze tekening in een kunststof etsplaat met hulp van een etsnaald. De etsplaat wordt ingeïnt en weer afgeslagen. De inkt blijft alleen achter in de ingekerfde lijntjes. Met hulp van een etspers wordt de inkt op het papier geperst, waardoor een (spiegelbeeldige) afdruk ontstaat. Bij genoeg tijd kunnen leerlingen nog een afdruk maken of hun etsplaat enigszins aanpassen ('de tweede staat') en opnieuw afdrukken. Alle eigen producten - de etsplaat en de afdruk(ken) - krijgen de leerlingen mee naar huis in een plastic tas. In **Bijlage I** vind je meer achtergrondinformatie over etstechniek.

c. Actieve rondleiding

In de prachtige bibliotheek, de verborgen schatkamer van het museum, liggen etsen van Rembrandt uitgesteld. Het zijn etsen die door het Rembrandthuis zijn gedrukt met hulp van 'nagestoken' etsplaten van Rembrandt. De etsen zijn dus niet door Rembrandt zelf gedrukt, maar ze zijn wel ván hem. Leerlingen mogen ze betasten en de 'moet' in het papier voelen. Ze bespreken het veelbewogen leven van Rembrandt en zijn etstechniek. Natuurlijk kijken ze ook nog eens hun ogen uit in de bibliotheek: een ruimte van het museum die ze misschien nog nooit gezien hebben. Ook de Ovale Zaal en de Eerste Schilderijenzaal spelen een rol tijdens de rondleiding. Etsen worden er vergeleken met schilderijen en samen met de leerlingen wordt besproken wat de voordelen van (het afdrukken van) een ets kunnen zijn t.o.v. het maken van een schilderij.

5 Bijlagen

Bijlage I **Achtergrondinformatie over etsen** (met dank aan het Rembrandthuis)

Arceren

Het evenwijdig naast elkaar tekenen van lijntjes. Je doet dat om schaduwen aan te geven of andere delen die er wat donkerder uit moeten zien dan de rest.

Arceringen

Alle plekken op een tekening of een prent waar evenwijdig naast elkaar geplaatste lijntjes voorkomen.

Braam

Opstaand randje metaalkrulletjes naast een lijn die in een metalen plaat is gekrast. Bij de gravure wordt de braam weggeschrapt. Bij de droge naald laat de kunstenaar de braam juist zitten: de inkt blijft dan achter dit randje hangen, wat bij het afdrukken een fluwelige, vervloeiende lijn oplevert. De braam is heel kwetsbaar: al na 15 drukken wordt hij platgedrukt door de zware pers. De afdruk wordt daarna steeds vager.

Burijn

Is een gereedschap van staal met een V vorm. Je 'schept' hiermee een reepje metaal uit de plaat. Er gebeurt eigenlijk hetzelfde als met een guts bij linoleumsnede, waarbij je een dun reepje linoleum uitsnijdt. Deze techniek wordt gebruikt bij het maken van een gravure. Rembrandt gebruikte het ook wel eens in zijn etsen naast de droge naald.

Bijten

Het inwerken van agressief zuur. Als een etsplaat in een zuurbad wordt gelegd, dan bijt het zuur in die delen van de plaat die niet zijn afgedekt. Daar wordt het metaal een beetje 'weggevreten' door het zuur. Dit is het eigenlijke 'etsen'.

Clair obscur

Is een techniek uit de schilder- en prentkunst, maar tegenwoordig uit de film en de fotografie, waarbij sterke licht-donker contrasten worden uitgebeeld. Het is vaak niet duidelijk wat de lichtbron is, het zou de zon kunnen zijn, of een kaarsvlam. Rembrandt is één van de beroemdste meesters van het clair obscur.

Diepdruk

Algemene term voor alle grafische technieken waarbij de lijnen gevormd worden door groeven in een plaat. Ets en gravure zijn voorbeelden. De diepe groeven worden met inkt gevuld en als lijnen afgedrukt. Van het hoger gelegen oppervlak van de plaat wordt de inkt juist weggeveegd.

Droge naald

Net als bij de burijn, wordt bij de droge naald techniek met een metalen punt direct in de plaat gewerkt. Maar bij de droge naald gebruik je een zware naald en niet een soort gutsje. De lijn wordt meer wollig en rafelig dan bij de burijn, omdat het metaal niet uit de plaat geschept wordt, maar weggekrast. Ongelijkmatige randjes metaal krullen daarbij op naast de ingekraste lijn. Je kunt er diepzwarte delen mee maken.

Drukpers

Het apparaat dat wordt gebruikt om de inkt van een drukvorm op papier te persen. Drukpersen bestaan er in allerlei soorten en maten. Rembrandt gebruikte voor zijn etsen een houten plaatdrukpers, tegenwoordig zijn ze van gietijzer en staal. Een plaat wordt daarbij tussen twee zware cilinders door gedraaid. Er is een groot verschil tussen de pers waarop je bijvoorbeeld een ets afdruckt en een machinale pers, zoals die waarmee de krant wordt gedrukt. Op de eerste kun je door met kracht aan de spaken van een wiel te draaien telkens alleen een enkele prent afdrukken die je steeds opnieuw moet inkten. De tweede voert machinaal een lange papierbaan langs vele cilinders en maakt razendsnel honderden drukken.

Etsen

Bij het etsen worden getekende lijnen door een bijtend zuur in een metalen plaat gevretten. De eerste etsen ontstonden aan het begin van de 16de eeuw in Duitsland. Toen werden nog niet alle mogelijkheden

van deze nieuwe techniek gebruikt. Rembrandt is daar honderd jaar later veel verder in gegaan. Als je een ets wilt maken, heb je allereerst een metalen plaat nodig. Voor de oudste etsen werd ijzer gebruikt, in Rembrandts tijd werd koper genomen en tegenwoordig wordt naast koper ook wel zink gebruikt. De plaat moet glad worden geschuurd en de randjes netjes afgevlind. Daarna kun je er de 'etsgrond' op smeren: een zacht mengsel van was, hars en asfalt, dat de plaat moet beschermen. In de etsgrond kun je heel gemakkelijk tekenen met een spitse, metalen etsnaald. Overal waar je lijntjes zet, haal je de etsgrond weg en zie je het glanzende metaal weer tevoorschijn komen. Als de tekening klaar is, kan de plaat in een agressief zuurbad worden gelegd. In Rembrandts tijd bestond het zuur uit azijn, ammoniakzout, keukenzout en koperzout. Tegenwoordig wordt verdund salpeterzuur gebruikt of ijzerchloride. De etsgrond beschermt de plaat tegen het zuur. Maar waar het metaal niet bedekt is, dus waar de lijntjes zijn getekend, daar bijt het zuur iets van de metalen plaat weg. Hoe langer de plaat in het zuur ligt, hoe dieper de lijntjes tot groeven worden weggebeten. Denk je dat alle lijntjes genoeg gebeten zijn, dan haal je de plaat uit het zuur. Daarna haal je de etsgrond weg. Je kunt zien dat de lijntjes van de tekening groeven in de plaat zijn geworden. Als de plaat helemaal schoon is, kun je hem met vette drukinkt gaan insmeren. Daarna haal je van de inkt weer bijna alles weg door voorzichtig te wrijven met een stuk doek of met de vlakke hand, net zolang totdat er alleen nog inkt in de groeven zit. Dan kan de plaat afgedrukt worden op een stuk papier. Je draait de geïnkte plaat met een stuk papier er bovenop door een plaatdrukker. Het papier moet je van tevoren een beetje nat hebben gemaakt, zodat het de inkt goed opzuigt. De zware pers drukt de inkt uit de groeven op het papier. Als je de afdruk bekijkt, dan zie je dat de voorstelling in spiegelbeeld op het papier is gekomen: alles wat je links op de plaat ziet, zie je rechts op de afdruk. Door de zware pers zijn ook de randen van de metalen plaat in het papier gedrukt.

Hoogdruk

Algemene term voor alle grafische technieken waarbij de lijnen en vlakken die afgedrukt moeten worden hoog liggen. De delen die niet moeten afdrucken zijn weggesneden of weggestoken. Voorbeelden zijn de linoleumsnede en de houtsnede.

Kruisarceringen

Patroon van evenwijdig naast elkaar geplaatste lijntjes dat doorkruist wordt door zo'n zelfde patroon van lijntjes.

Spiegelbeeld

Een etser moet er altijd rekening mee houden dat het resultaat van zijn werk spiegelbeeldig zal zijn. Wat links werd getekend, komt rechts op de afdruk en andersom.

Rembrandt vergat dit soms wel eens en schreef dan bijvoorbeeld zijn naam gewoon van links naar rechts op de etsplaat. Eenmaal afgedrukt zie je zijn naam dan verkeerd om op het papier, in spiegelbeeld.

Staat

Als je veranderingen in een plaat aanbrengt en hem dan opnieuw afdrukt, noemen we dat een tweede staat. Ga je dan nog eens veranderingen aanbrengen, dan heten de afdrucken derde staat, enzovoort. Rembrandt maakte soms wel tien staten van zijn etsen. Als je onder een prent bijvoorbeeld leest: 'de vijfde staat uit acht' of: 'staat 5 (8)', dan weet je dat er in totaal acht staten zijn gemaakt en dat je nu de vijfde ziet.

Bijlage II Tussendoelen ('Tule's') per kerndoel

Kerndoel 53

Leerlingen leren over historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

Tule's voor groep 7,8

- Tijd van Regenten en Vorsten (1600 - 1700)
- Rembrandt, belangrijkste vertegenwoordiger van schilderkunst in 17e eeuw

Kerndoel 54

De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.

Tule's voor groep 5,6,7,8

- onderwerpen uit wereldoriëntatie als inspiratiebron voor beeldend werk
- beeldende kunst
- cultureel erfgoed
- lichaamsvormen van mensen en dieren in verhouding weergeven
- texturen tekenen op het platte vlak
- monoprint en sjabloondruk
- Als uit de vorige groepen, maar ook nieuwe beeldende thema's als:
 - de inrichting van een tentoonstelling
 - de stijl van een kunstenaar
- vormsoorten (geometrische en organische vormen)
- karakteristieke houding van mensen en dieren
- met textuur diepte aangeven op het platte vlak

Kerndoel 55

De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.

Tule's voor groep 7,8

- bespreking van ideeën, plannen en keuze mogelijkheden voor het maken van een eigen presentatie (tentoonstelling)
- mening geven over eigen product/werkproces en over dat van groepsgenoten
- mening geven over het werk van kunstenaars
- eigen mening met argumenten onderbouwen

Kerndoel 56

Leerlingen verwerven kennis en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Tule's voor groep 7,8

- Leerlijn A (Algemeen)
 - Werelderfgoedlijst
 - archieven en musea (verzamelen, bewaren, exposeren)
 - gebondenheid van objecten aan een bepaalde tijd, plaats en situatie
- Leerlijn B (Beeldende kunst)
 - duiding van kunstwerk vanuit het perspectief van maker en beschouwer
 - betekenis van een kunstwerk in relatie tot tijd en de (sub)cultuur waarin het is ontstaan
 - persoonlijke- en marktwaarde van kunstwerken

Bijlage III Kader 10x 15 cm – voorbereidende tekening

